

CONSEQUÈNCIES SOCIOECONÒMIQUES DE LA DESAMORTITZACIÓ DE 1820-1823 AL PAÍS VALENCIÀ *

per JOAN BRINES I BLASCO

La desamortització eclesiàstica de 1820 no és el primer intent de posar en circulació els béns arrels de les mans mortes després del procés multiseccular d'amortització: anteriorment ja havien decidit de fer-ho Godoy l'any 1798, Josep I el 1809 i les Corts de Cadis el 1813.¹ De tots aquests intents, el que va tenir més transcendència fou l'últim, que constituí el germen i l'origen de les desamortitzacions que havien d'ésser programades durante el període absolutista (lleis de 1815 i 1818)² i, sobretot, durant el Trienni Constitucional.

Malgrat la poca atenció que hom hi ha prestat, la desamortització duta a terme entre 1820 i 1823 és tan important, que assentà les bases jurídiques d'altres de futures, la seva experiència serví de punt de partença a les subsegüents i, en definitiva, va tenir per ella mateixa un pes

* Aquest article pretén donar a conèixer d'una manera breu, fins a la publicació de la meua tesi doctoral, les conclusions a què he arribat. Per aquesta raó ara surt quasi desprovist de notes, ja que seria pràcticament impossible remetre en cada moment a les fonts corresponents. De tota manera donem a continuació les fonts documentals en què es basa el treball. En l'Arxiu Històric Nacional, secció "Hacienda", hem vist els lligalls 229 A, 346, 355, 1880, 1955, 1993, 1997, 2020, 2025, 2316, 2546, 2559, 2567, 3439, 3622 a, 3783, 3846 B, 4155, 4541 A, 4695, 4778, 5858 b i 6785. De l'Arxiu del Regne de València hem consultat de la secció "Propiedades antiguas" els lligalls 98, 139, 142, 233, 265, 269, 270, 465, 473, 493, 496, 502, 509, 518, 520, 584, 691 i 694. Com a complement hem utilitzat de l'Arxiu de la Catedral de València els lligalls 814, 815 i 816; de l'Arxiu de la Diputació de València la sèrie "Libros de Actas"; de l'Arxiu Municipal de València la sèrie "Libros Capitulares"; de l'Arxiu del Regne de València la sèrie del "Real Acuerdo"; i de la Hemeroteca Municipal de València la premsa periòdica de l'època.

1. Sobre la desamortització de Godoy, vegi's l'extens article de Richard HERR, *Hacia el derrumbe del Antiguo Régimen: crisis fiscal y desamortización bajo Carlos IV* a "Moneda y Crédito", n.º 118 (Madrid, 1971), pp. 37-100. Pel que fa a la de Josep I, el lector es pot remetre a Joan MERCADER i RIBA, *La desamortización española bajo José Bonaparte*, comunicació presentada a les I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas de Santiago de Compostela, vol. III. D'altra banda, fóra molt interessant de poder comptar amb una monografia sobre la desamortització de les Corts de Cadis.

2. J. FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta. 1814-1820*, Barcelona, Ariel, 1971, pp. 84 ss., 130 ss. i 395 ss.

específic molt notable. Realment, fou la primera desamortització vuitcentista, en virtut de la qual fou venuda, en subhasta pública, una gran quantitat de béns eclesiàstics, a despit de l'oposició de la jerarquia i de la clerecia en general.

Què pretengueren els diputats a Corts en decretar l'expropiació dels béns arrels de les mans mortes?³ La resposta no és fàcil, ja que si en un principi s'hauria pogut pensar que els *doceañistas*, influïts pels il·lustrats i especialment per Gaspar Melchor de Jovellanos, es decantaven per la reforma agrària, en realitat no fou així. No hi ha dubte que Jovellanos havia exercit una gran influència damunt el comte de Toreno i altres diputats importants, però la Reforma ja havia fracassat, pel que sembla, l'any 1798. Tant a Cadis com durant el Trienni, la conjuntura econòmica i política no era pas la més propícia per portar a terme un programa tan complex que, com és obvi, necessitava unes condicions mínimes d'estabilitat política i un erari més sanejat, circumstàncies que no es van donar. A més a més, el diputats, aclaparats pel pes econòmic del deute públic i per la preocupació constant de defensar la propietat individual, es dedicaren amb un gran afany a protegir els interessos dels tenidors de deute⁴ i a sobreposar els interessos de la burgesia als dels petits i mitjans propietaris rurals, peons, bracers i arrendataris. En conseqüència, les Corts del Trienni van decretar la conversió dels béns arrels eclesiàstics en béns nacionals per vendre'ls després en subhasta pública. Així, doncs, amb l'exclaustració dels religiosos i l'expropiació de llurs béns hom tendia a saldar el quantí de deute públic,⁵ a ampliar la base burgesa addicta al nou règim i a reduir el nombrós clercat regular.⁶

D'aquests objectius assenyalats, però, quin fou el primordial? Pel que fa al deute públic, cal observar que un tant per cent molt alt havia estat heretat de l'antic règim, i, en conseqüència, els diputats no es devien sentir gaire obligats a amortitzar-lo; tanmateix, hi havia el creat durant la guerra contra Napoleó, que exigia una extinció ràpida. Però no era menys urgent, als ulls dels liberals, la necessitat de reduir el nombrós clercat i d'ampliar la base del nou règim per mitjà de l'enfortiment de la posició burgesa. En definitiva, doncs, tots tres factors condicionaren les mesures desamortitzadores, cadascun en un grau distint, segons que

3. No és ara la nostra intenció de parlar del fenomen de la desamortització civil, molt poc estudiada i que demanaria un treball extens, que ja han escomès Gómez Charrro, Mutiloa, Nieto, Simón Segura i d'altres.

4. Fou especial la predilecció que mostraren pels proveïdors de material de guerra i de queviures en la guerra contra Napoleó, els quals, pel fet d'ésser els més nombrosos, hi eren els més interessats.

5. El nivell assolit pel deute públic era de 14.014.808.030 rals, dels quals 6.814.780.363 eren amb interès i 7.961.792.028 sense interès. ("Gaceta de Madrid", 30 de novembre de 1820.)

6. En aquell moment hi havia a l'estat espanyol 118.000 eclesiàstics, dels quals 35.000 pertanyien al clercat regular (F. GARRIDO, *La España contemporánea*, Barcelona, 1865, vol. I, p. 15).

es doni més importància al problema del deute, a la reforma del clero o a l'entrada en circulació dels seus béns per tal de crear més adeptes al nou règim.

LES LLEIS DESAMORTITZADORES

El primer decret desamortitzador, del 9 d'agost de 1820, bé que ambigu, disposava l'expropiació dels béns nacionals, entre els quals hom incloïa els de la Inquisició.⁷ Encara no havia passat un mes quan aparegué la llei d'1 de setembre, en virtut de la qual els jesuïtes eren exclaustrats i llurs béns passaven a engrossir el patrimoni nacional.⁸ Entre aquest fet i l'exclaustració d'ordes monacals, canonges regulars de Sant Benet, de Sant Agustí i premonstratesos, convents i col·legis dels quatre ordes militars, Sant Joan de Jerusalem i hospitalaris, havia de transcórrer exactament un mes (decret d'1 d'octubre).⁹

Per a la venda de tota aquella massa de béns calia un organisme i una reglamentació. El primer ja havia estat creat el 1813: la Junta del Crèdit Públic; i les normes —a part les del 9 d'agost, molt elementals i per tant insuficients— foren inserides en la llei de 4 de setembre de 1820. En aquest decret hom indicava la urgència de vendre aquells béns nacionals, i eren encarregats de fer-ho els jutges, els escrivans i els comissionats del Crèdit Públic. Sobretot insistia en la subdivisió de les grans finques per tal d'augmentar el nombre de propietaris i donar més agilitat a l'operació.¹⁰ El desenrotllament de les subhastes induí la Junta del Crèdit a introduir reformes en aquella llei, les quals foren comunicades als intendants i als comissionats mitjançant circulars, i les Corts les van aprovar posteriorment. En efecte, l'Assemblea parlamentària va veure la necessitat d'aquelles reformes tècniques i, a més a més, recollí la inquietud d'alguns diputats que pretenien donar-li una major projecció social. Tot això va quedar plasmat en el decret de 29 de juny de 1821, que novament insistia en la subdivisió de les finques i en la venda de les petites (les valorades en menys de 6.000 rals) per diners en metàl·lic i pagant-ne les dues terceres parts de la taxa o tot en deu anys. Així mateix, hom concedia als masovers dels monestirs la possibilitat d'esdeve-

7. Aquesta llei era un simple calc del decret de 13 de setembre de 1813, del qual modificava l'article 24. Aquest article, que creava un cens redimible sobre la tercera part de la taxació, ara quedava suprimit ("Gaceta de Madrid", 26 d'agost de 1820).

8. *Colección de los decretos y órdenes generales expedidos por las Cortes ordinarias de los años 1820 y 1821, en el segundo período de su diputación que comprende desde 25 de febrero hasta 30 de junio del último año, Madrid, 1821, vol. VI, pp. 43-45.*

9. És prou sabut que encara que hagués estat dictaminat per les Corts en aquesta data, no obtindria la sanció de Ferran VII fins a finals de mes. El rei es resistí a signar-lo, però finalment s'hi veié obligat per la pressió contínua de l'Assemblea parlamentària i del Govern.

10. "Gaceta de Madrid" (Suplement del 15 d'octubre de 1820).

nir propietaris de llurs terres si en pagaven la valoració oficial en un termini de vint anys, amb el recàrrec de l'1 % d'interès anual. Això no obstant, aquestes mesures quedaven anul·lades a partir del moment que hom preferí el pagament en deute públic.¹¹

Cal recordar, d'altra banda, que aquest decret de 29 de juny de 1821, en l'elaboració del qual intervingueren de manera decisiva els diputats valencians Cortés, Villanueva i especialment Sancho, va servir de base a l'altres de posteriors que han estat considerats genuïns de Mendizábal i del seu equip ministerial.

L'EXCLAUSTRACIÓ

Poc temps després d'ésser jurada la Constitució el març de 1820, els béns de la Inquisició al País Valencià ja havien passat a les mans d'una comissió de l'Ajuntament de València, nomenada a tal efecte, la qual, més tard, els lliuraria a la Comissaria del Crèdit Públic,¹² ja que, com hem dit abans, aquests eren els primers béns que resultaven afectats pel decret de 9 d'agost de 1820. En canvi, la llei d'l d'octubre no fou aplicada fins a mitjan novembre, i afectà, al primer moment, onze monestirs i convents, dos hospitals i la comunitat de l'orde de Montesa, amb un total de 267 religiosos.¹³ Heus-en aquí la relació:

QUADRE 1

Convent	Orde	Localització	Religiosos
Hospital de Sant Bartomeu	Sant Joan de Déu	Oriola	6
Hospital de Sant Joan de Déu	Sant Joan de Déu	Alacant	9
Sant Jeroni de Cotalva	Sant Jeroni	Alfauir	34
Santa Maria de Valldigna	Císter	Simat	42
Santa Maria de la Murta	Sant Jeroni	Alzira	24
Sant Vicent Màrtir	Císter	València	9
Sant Miquel dels Reis	Sant Jeroni	València	35
Santa Maria de Montesa	Orde militar	València	11
Ara Christi	Sant Bru	El Puig	19
Porta Coeli	Sant Bru	La Serra	29
Santa Maria de l'Esperança	Sant Jeroni	Sogorb	2
Vall de Crist	Sant Bru	Altura	25
Santa Maria de Benifassà	Císter	Benifassà	22

11. *Colección de los decretos...*, vol. VII, pp. 355-362.

12. Arxiu Municipal de València, *Llibro de Actas de 1820*, sessió del 13 de març, fol. 21 v.º

13. No incloem els deu jesuïtes, tots d'edat avançada, ni els mínims de Sant Pius V, dels quals no tenim notícies per bé que sabem positivament que foren suprimits. Arxiu del Regne de València (ARV), secció "Propiedades Antiguas", llig. 142.

A mesura que passava el temps i es radicalitzaven les posicions del govern i de la jerarquia eclesiàstica, el nombre de convents i de monestirs suprimits s'incrementaria fins a superar la trentena, i el d'exclaus-trats assoliria la xifra de 783 religiosos i 55 monges.¹⁴ Les xifres, d'una magnitud ben evident, indiquen la importància real del fenomen. A la relació anterior, doncs, cal afegir la següent:

QUADRE 2

Convent	Orde	Localit-zació
Santa Maria de la Mercè	Sta M. ^a de la Mercè	Oriola
Santíssima Trinitat	Trinitat	Oriola
Sant Agustí	Sant Agustí	Oriola
Sant Pau	Sta M. ^a del Carme	Oriola
Sant Francesc de Paula	St. Fc. de Paula	Almoradí
Santa Maria de les Virtuts	Carm. calç.	Coix
Sant Agustí	Sant Agustí	Alacant
Santa Maria del Rosari	Sant Domènec	Alacant
Santa Maria d'Aigües Vives	Sant Agustí	Carcaixent
Santa Mònica	Sant Agustí	València
Redempció de Captius	Redemptoristes	València
Santa Maria del Remei	Trinitat	Llíria
Missió de Sant Vicent de Paül	Sant Vicent de Paül	El Sot de Xera
Sant Martí	Sant Agustí	Sogorb
Sant Pau	Sant Domènec	Sogorb
Santa Maria del Socors	Sant Agustí	Xerica
Les Nafres de Sant Francesc	St. Fc. d'Assís	Xerica
Sant Francesc de Paula	St. Fc. de Paula	Viver
Santa Bàrbara	Sta M. ^a del Carme	Vila-reial

CRONOLOGIA DE LA DESAMORTITZACIÓ

Quan va començar la desamortització al País Valencià? Quan acabà? Per bé que la primera llei desamortitzadora, com ja hem dit, fou promulgada a primers d'agost de 1820, no reglamentava, tanmateix, la mecànica de les vendes. Per això, l'endemà mateix de la supressió de la Companyia de Jesús, el 2 de setembre, aparegué el primer decret que establia normes concretes per portar a terme l'operació. De moment serien venuts els béns de la Inquisició, dels jesuïtes i d'obres pies no

14. A.R.V., secció "Propiedades Antiguas", llig. 142.

expropiats, encara que abans calia organitzar les oficines, nomenar comissionats i, l'operació més lenta, demarcar els límits jurisdiccionals de cada cas segons les noves bases administratives. Tot plegat va fer que les vendes no comencessin fins el març de 1821, un any després d'haver estat jurada la Constitució. Com és natural, el procés no començà al mateix temps a tot el País Valencià; fou el comissionat de València Josep Torres i Machí qui, per mitjà dels jutges de primera instància i dels escrivans, inicià la nova etapa desamortitzadora amb una casa de la Inquisició. A partir d'aquell moment, el procés no s'interromprà en aquella demarcació —que comprèn les regions d'Alcoi, Gandia, València i Requena— fins el març de 1823.

Mentrestant, a les regions de Sogorb i de Castelló, dependents d'altres comissionats, no foren començades les operacions fins l'agost de 1821, i hom les reprengué el març de l'any següent, però amb la peculiaritat que en comptes de finir el març de 1823, la desamortització continuarà per tot el mes d'abril.

Finalment, a les regions d'Oriola i d'Alacant la trajectòria fou més regular, si bé és cert que hi començaria més tard, el juny de 1822, per acabar pràcticament el febrer de 1823 i encara amb els últims tocs el mes de març.

Així, doncs, l'operació va tenir lloc en un període de temps reduït que fluctua entre els dos anys i els nou mesos. Malgrat que l'interval fou tan curt, les propietats venudes foren nombroses, 477, i els beneficis obtinguts pel Crèdit Públic, considerables: 37.095.015 rals.

Aquest factor cronològic i la xifra total de la taxa i la rematada queden reflectits als gràfics corresponents a cadascuna de les regions del País Valencià. Pel que fa a la regió d'Alcoi, Gandia, València i Requena, allò que primer crida l'atenció és la davallada vertiginosa de les operacions a penes iniciades les vendes, fenomen potser explicable en funció de l'alarmant informe elaborat per la Junta del Crèdit Públic els primers dies d'abril de 1821.¹⁵ No obstant això, les noves perspectives que la llei de juny d'aquell mateix any obria al deute en general, i especialment al que reportava interès, provocaren una reacció notable durant els mesos següents. Malgrat la crisi de confiança sorgida entre les Corts i la Junta del Crèdit Públic i que culminà amb la supressió d'aquesta última per decret de 22 de juny de 1822, les vendes de béns continuaren a bon ritme; en canvi, la cotització del deute ja no es recuperaria, i és aquesta devaluació la que pot explicar l'interès dels seus tenidors per anar a les subhastes de béns nacionals on les làmines de deute eren acceptades per llur valor nominal. Això mateix explicaria l'enorme afluència de compradors, que es tradueix en un aug-

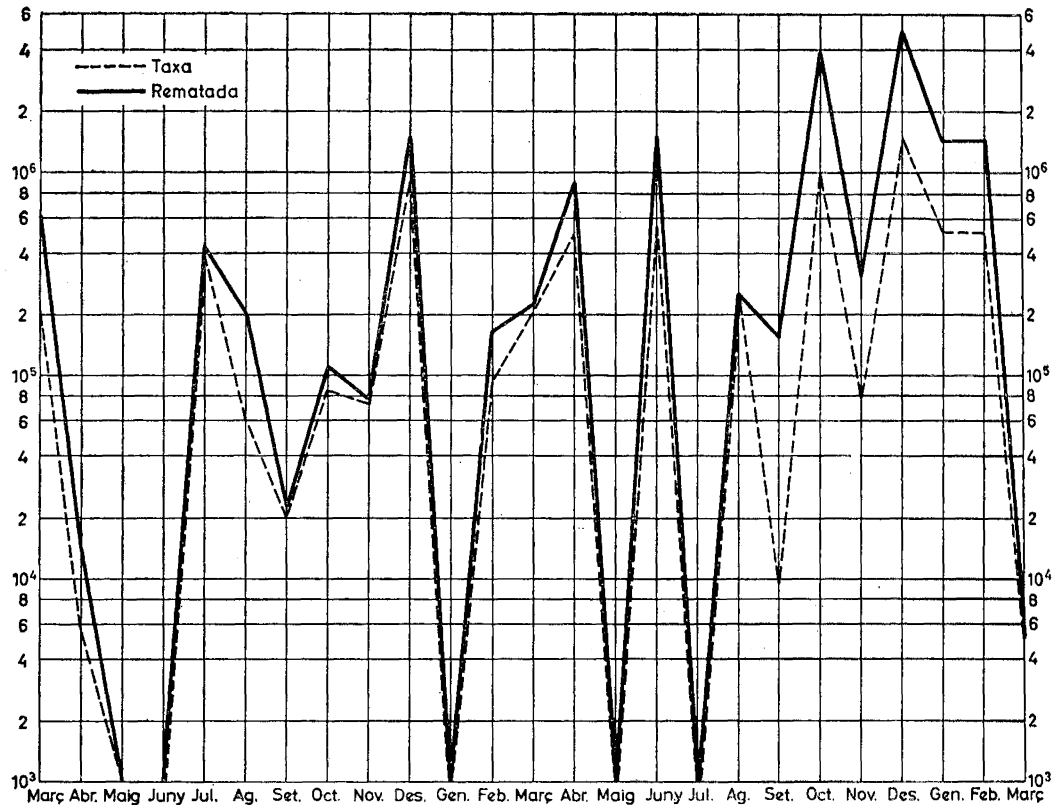
15. *Diario de Sesiones de 1821*, vol. II, pp. 939-946. Sessió del 6 d'abril de 1821.

ment de les puges i, per tant, en una diferència més gran entre la taxa i la rematada, cosa que en definitiva no feia sinó reflectir el deteriorament de la cotització del deute. Finalment, la crisi política i les alarmants notícies que arribaven de la frontera sobre la invasió imminent, van fer caure dràsticament les vendes, fins a llur paralització total al final del mes de març de 1823 (gràfic 1).

A la regió d'Oriola i Alacant la venda de béns nacionals començà el juny de 1822, potser a causa de dificultats d'organització; la corba es manté ascendent, coincidint més o menys amb la de València, als cims d'octubre i de desembre, i després de l'esglaó de desembre-gener, davalla en vertical fins al final de març de 1823, moment en què fou suspesa l'operació. Pel que fa a les corbes de la taxa i de la rematada, s'inicien paradoxalment amb una superioritat de la primera sobre la segona; això és degut al fet que, malgrat la prohibició, explícita, que en aquest sentit feia la legislació, el pagament de l'única finca expropiada hom el va fer efectiu en diners metàl·lics, molt més valuosos que el deute devaluat. Pel que fa a la resta, les diferències més grans entre les dues corbes, corresponents a desembre de 1822 i a gener de 1823, coincideixen amb els registres fets per a les altres regions¹⁶ (gràfic 2).

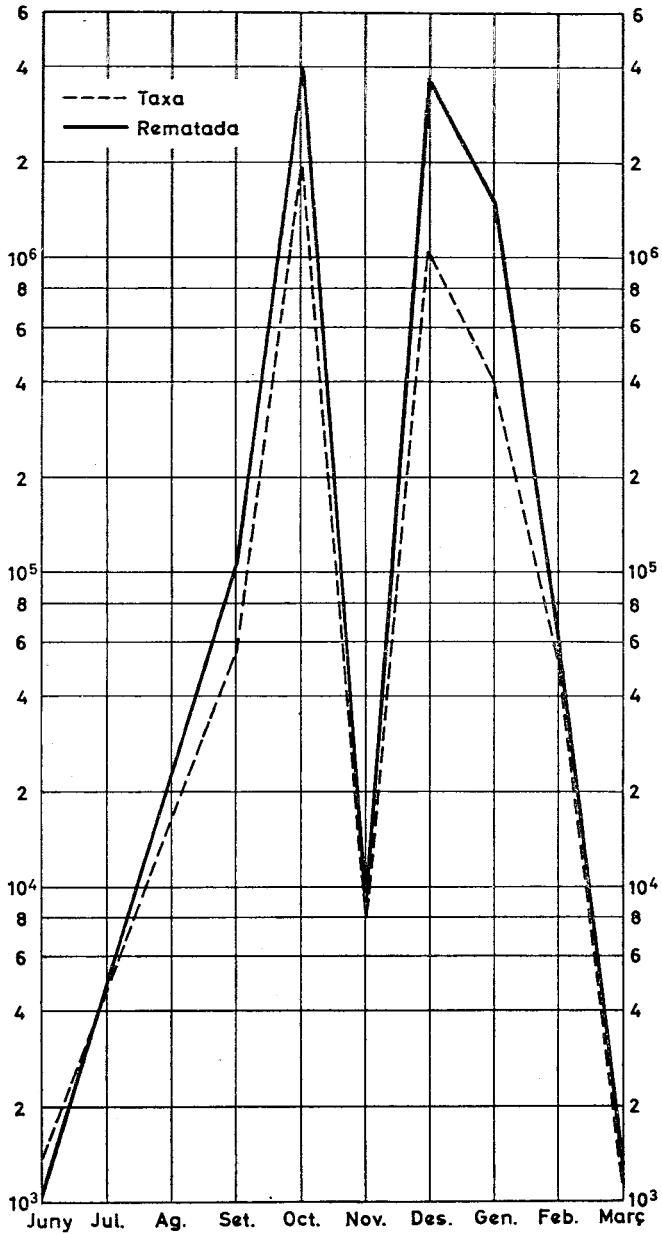
Ben diferentment de les corbes anteriors evolucionen les de la regió de Sogorb i Castelló, on les vendes van començar esporàdicament l'agost de 1821, per desaparèixer el mes següent i no reprendre fins a l'abril de 1822. El mes següent a la represa no presenta, tanmateix, cap operació, igual que a la regió de València, potser a causa de la crisi de confiança de les Corts respecte a la Junta de Crèdit Públic, o bé a conseqüència de la manca d'expedients llestos per a l'expropiació. Parallelament a les corbes d'Oriola-Alacant i a les de València, les de la regió de Sogorb i Castelló, després d'uns quants mesos d'inestabilitat, assoleixen els nivells màxims els mesos d'octubre i desembre de 1822, i el gener baixen a zero. Però, contràriament a la trajectòria de les altres dues regions, els mesos de febrer, març i fins i tot abril gairebé tornen a assolir, en aquesta regió, les cotes de desembre. Aquestes vendes tan copioses de març i d'abril són bon punt incomprendibles, perquè a la darrera de març ja havia entrat a Castelló la partida reialista de Chambó que enderrocà la placa de la Constitució i imposà fortes multes als constitucionals més significats. Per bé que aquestes tropes abandonaren la ciutat camí de Morvedre, cosa que els milicians constitucionals van aprofitar per tornar-hi, aquell fet fou un motiu

16. Un capítol especial mereixeria el problema del deute públic, que ja hem plantejat en l'estudi *Deuda y desamortización durante el Trienio Constitucional 1820-1823* a "Moneda y Crédito" (març de 1973). Tanmateix, volem puntualitzar que les làmines del deute arribaren a ésser cotitzades amb una pèrdua que oscil·lava entre el 60 i el 90 %.

GRÀFIC 1. Representació semilogarítmica, expressada en rals, de les taxes i les rematades dels béns desamortitzats a la regió de Gandia, València i Requena (1821-1823).

GRÀFIC 2. Representació semilogarítmica, expressada en rals, de les taxes i les rematades dels béns desamortitzats a la regió d'Oriola i Alacant (1822-1823).

més que suficient per paraitzar la subhasta.¹⁷ Aquí, el que sorprèn no és tant el fet que les vendes continuessin com que els béns assolissin unes cotitzacions tan altes en un període en què el normal hauria estat la suspensió de l'operació o, almenys, que els béns haguessin estat malvenuts. Només la impotència i la desesperació dels tenidors del deute públic, davant la seva pèrdua de valor absoluta, explica que es veiessin impulsats a invertir-la a les subhastes, amb l'esperança que hom els retornaria el que havien adquirit en un futur més o menys llunyà. L'experiència que tenien del sexenni absolutista (1814-1820) els serví de sobreavís per no esperar el cobrament dels interessos ni l'amortització del capital; així, doncs, abans de malvendre's les làmines es devien estimar més comprar béns nacionals (gràfic 3).

SITUACIÓ GEOGRÀFICA DELS ESTABLIMENTS

Els convents afectats per la desamortització, per bé que estaven repartits per tot el País Valencià, es concentraven a les comarques del Baix Segura, l'Alacantí, la Conca de la Safor, la Ribera Alta, l'Horta, el Camp de Túria, l'Alt Palància, la Plana Baixa i el Baix Maestrat (vegeu el mapa). Tot i que les zones d'Oriola i d'Alacant es destacaven pel gran nombre de monestirs que hi foren exclaustrats, el fruit de llur venda no fou tan quantiós com hom hauria pogut esperar: de 60 finques valorades en 3.710.424 rals se n'obtingueren 9.243.250. En canvi, a les zones d'Alcoi, Gandia, València i Requena foren expropiades 299 propietats taxades en 8.507.487 i rematades en 21.358.167 rals. Finalment, a les zones de Sogorb i Castelló hom desamortitzà un alt nombre de finques: 118, d'un valor total calculat en 2.690.703 rals, i que foren adjudicades per 6.493.598 rals. Com podem veure, és a la regió central del País Valencià on no solament fou venut un nombre de finques més gran, sinó també on els beneficis foren més elevats. Una prova d'això és el fet que, mentre que a les zones d'Oriola i d'Alacant la rematada representa el 249 % de la taxa, a les d'Alcoi, Gandia, València i Requena és del 251 %, i a Sogorb-Castelló del 241 %. A tot el conjunt del País Valencià foren desamortitzades 477 finques avaluades en 14.908.614 rals i adjudicades per 37.095.015 rals.¹⁸

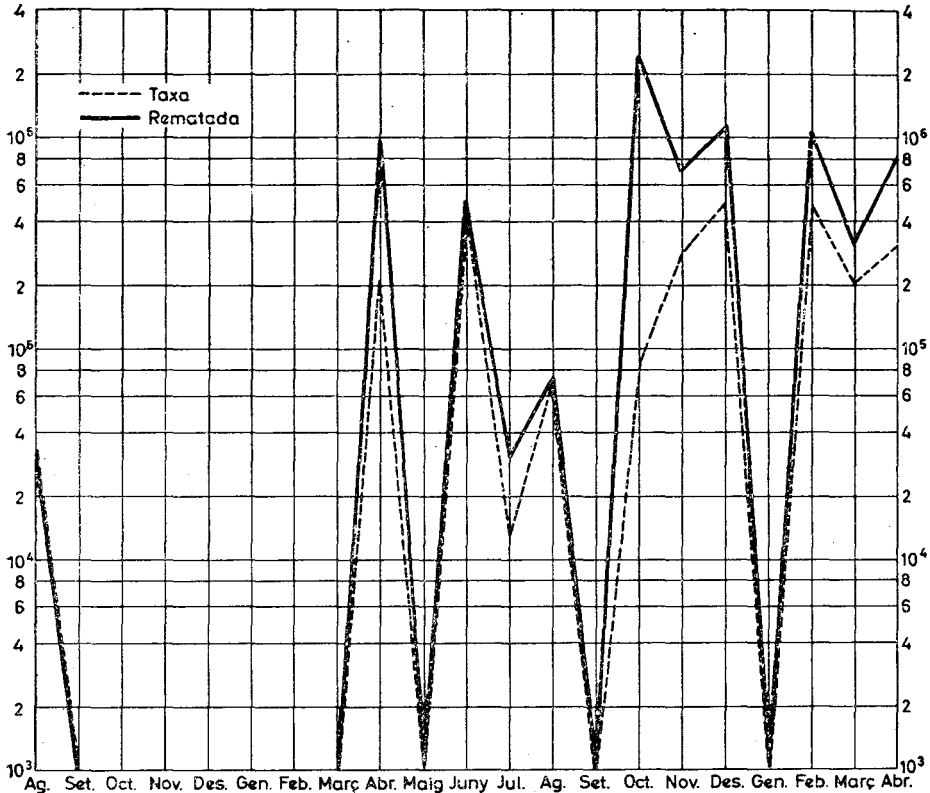
Però, si és interessant d'indicar el nombre de finques desamortitzades, encara ho és més de destriar-ne la naturalesa, l'extensió i els conreus. Tenint en compte el primer factor, cal distingir entre edificis urbans o rurals i entre terres de secà o de regadiu, cultivades o incultes.

17. Joseph ROCAFORT, *Libro de cosas notables de la villa de Castellón de la Plana*, edició i notes d'Eduard Codina Armengot, Castelló, 1945, p. 258.

18. Aquests percentatges han estat obtinguts considerant la taxa igual a 100.

També és molt important d'especificar l'extensió de la terra i, per últim, el tipus de conreu, que és el que hi dona més o menys valor.¹⁹

A la regió d'Oriola i Alacant foren desamortitzades ni més ni menys que 3.511 ha, 74-76 ca de terra de secà, 242 ha, 29-48 ca de regadiu, 63 ha, 5-25 ca de terra inculta, 19 ha, 21-60 ca de salines i una finca d'extensió desconeguda. Mentre que el secà comprèn una extensió enor-

GRÀFIC 3. Representació semilogarítmica, expressada en rals, de les taxes i les rematades dels béns desamortitzats a la regió de Sogorb i Castelló (1821-1823).

19. Són comptades les ocasions en què consta la classe i la qualitat dels conreus; en canvi, sempre, llevat de molt pocs casos, hi figura l'extensió, però amb la particularitat que cada comarca o poble té unes mesures diferents. Per aquest motiu n'hem esbrinat l'equivalència i ho hem reduït tot al sistema mètric decimal. La varietat de mesures és força gran i va des de la *llegua* d'Oriola a la *peonada* de Sogorb, passant per la *fanecada*, el *jornal* i la *cafissada* de l'Horta.

me de finques en general grans, especialment la de Sant Genís, situada a Sant Miquel de les Salines i que té 3.000 ha, el regadiu és proporcionalment molt més reduït, per bé que les dimensions de les seves parcelles siguin mitjanes; en canvi, la terra inculca i les salines representen una extensió no gens desdenyable. D'altra banda, també foren expropiats: vint-i-sis cases, cinc cellers, un cup, quatre almàsseres, tres pous artesianes, dues nòries, dues basses, dues sínies, un magatzem, un forn, dues cisternes, una ermita, un salador i tres migs fils d'aigua.²⁰

La distribució geogràfica d'aquestes propietats no era equilibrada, ja que es concentraven a les comarques del Baix Segura, l'Alacantí i el Baix Vinalopó, i en canvi es quedaven al marge la majoria de les comarques de la regió sud del País Valencià. És curiós el fort contrast que podem establir entre aquestes comarques: si tenim en compte el nombre de finques venudes i la suma de l'operació, el Baix Segura supera les altres; en canvi, pel que fa a la relació taxa-rematada, els beneficis reportats al Crèdit Públic foren més elevats a la comarca d'Alacant i més minso al Baix Vinalopó.

Si a la regió sud del País Valencià l'extensió de terres de secà desamortitzades era considerable, no ho fou pas menys a la regió central: 1.350 ha, 73-30 ca, extensió que, per bé que inferior quantitativament a la de la regió sud, corresponia a terres de més qualitat. Podem observar el mateix fet en el regadiu, al qual corresponen 148 ha, 78-92 ca de terres expropiades. En aquesta regió central també foren venuts els immobles següents: seixanta-sis cases, set forns, dos molins, una casa-carnisseria, cinc alqueries, un celler, dues almàsseres, cinc masies, quatre pisos d'habitatge, tres eres, vuit corrals, un hort clos, dos edificis, un cup, una rajoleria, dues basses i dos pallers.

La majoria d'aquests béns pertanyien a tres comarques: la Ribera Alta, l'Horta i el Camp de Túria, i la resta a la Safor, la Costera i els Serrans. És simptomàtic que la major cotització de les finques coincideix amb les comarques amb un nombre de vendes més elevat, però sobretot amb el centre comercial i polític de València. Així, l'Horta assoleix el 319%, proporció que baixa al 268 a la Costera, al 241 a la Ribera Alta, al 216 als Serrans i al 215 al Camp de Túria, fins gairebé arribar a igualar la taxa a la Safor. En canvi, aquí no és tan clara la influència de la qualitat de la terra com a factor condicionant de la cotització: s'hi van donar d'altres factors no menys importants, com és ara la propaganda antidesamortitzadora, l'abundància o la inexistència de deute públic entre els compradors i llurs maneigs i suborns.²¹

20. A l'Alacantí, contràriament al que és costum a la resta del País Valencià, el dret del reg era venut independentment de la terra.

21. En el cas concret de la Safor, la poca diferència entre la taxació i la rematada fou deguda a les sospitoses relacions de Gregori Reig i la seva família amb el comissionat del Crèdit Públic d'Alzira, Josep Vergara.

Finalment, a les regions de Sogorb i Castelló es dóna un contrast molt viu entre els preus que assoleixen les finques de l'interior i les de la costa. Contràriament al que hom podria imaginar, les primeres obtenen millors cotitzacions que aquestes últimes, les quals, en alguns casos, van arribar a l'extrem d'ésser venudes a la valoració oficial. El contrast resulta més pronunciat si tenim en compte la diferència entre taxa i rematada; això no obstant, si l'examinem per comarques, aquesta diferència queda més diluïda per bé que més patent: així, a l'Alt Palància arriba al 255 %, mentre que a la Plana Baixa és només de l'ordre del 127. Però potser la manera de veure més gràficament aquest fet és comparar els ingressos tan dissemblants que foren obtinguts: més de set milions de rals a l'interior, contra només mig a la costa. En total van ésser expropiades dinou cases, quatre molins, cinc cellers, tres trulls, cinc masies, set pallers, una fàbrica de pisa, una terrisseria, una cisterna, una bassa, cinc corrals, cinc forns, quatre graners, tres alqueries, un solar, una fàbrica de paper en ruïnes, una almàssera, una era, tres cims, 908 ha, 39-38 ca de terra de secà, 28 ha, 83 a de secà inculte, 109 ha, 99-32 ca de regadiu, 635 ha 72-8 ca de muntanya, 8-31 ca de terra de sembra i una finca d'extensió desconeguda. En aquestes regions tan muntanyoses és lògic que hom desamortitzés un nombre tan elevat d'hectàrees de secà, però no ho és tant que el regadiu hi fos tan extens, sobretot si tenim en compte que el percentatge més alt se situa precisament a la zona de l'interior.

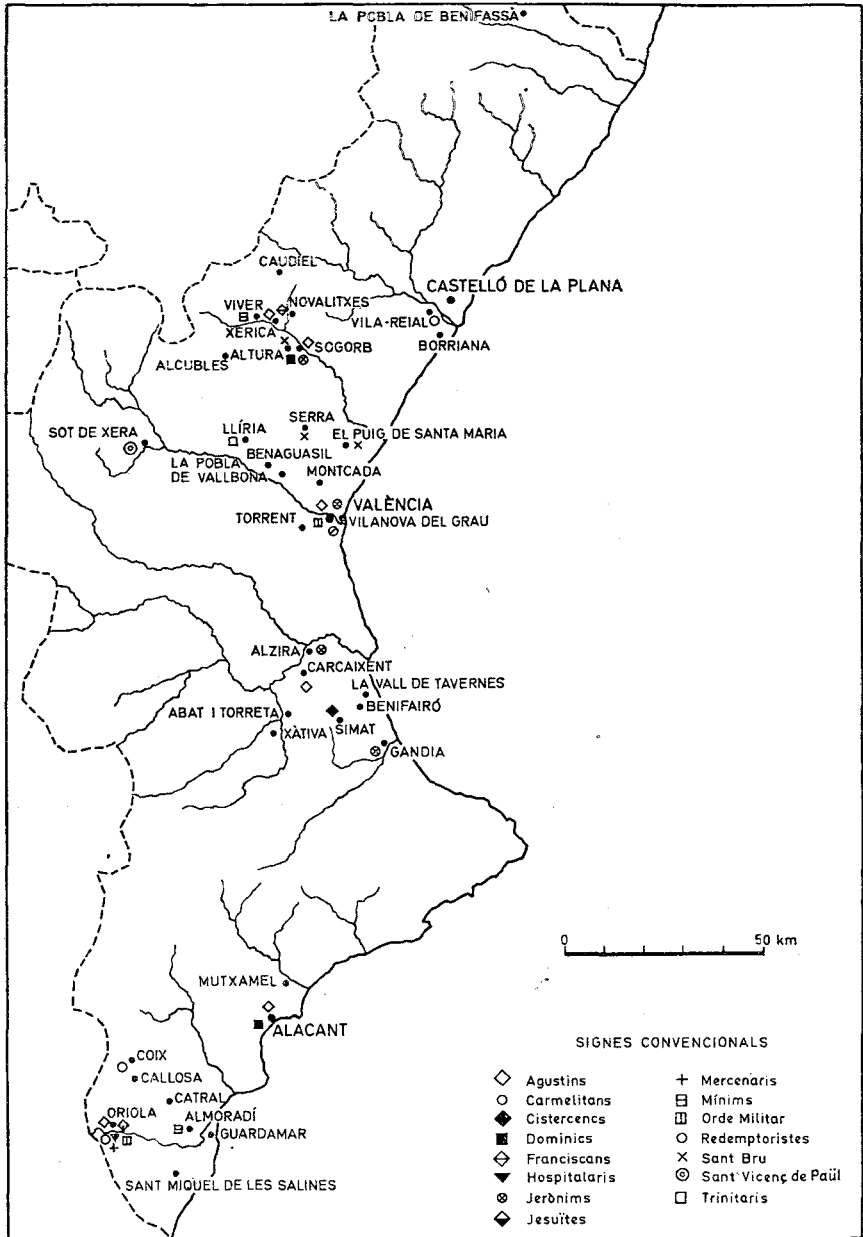
ELS COMPRADORS

Qui es va beneficiar de la desamortització? Indubtablement, més interessant que estudiar el problema des del punt de vista quantitatiu és d'establir de quins grups socials hi van intervenir i quin fou l'abast de llur participació. Aquest interès, però, és paral·lel a les dificultats que ofereix l'estudi de cadascun dels compradors de béns nacionals, car si la documentació ofereix, en general, dades sobre la procedència, la situació geogràfica, l'extensió i la qualitat de les terres, i sobre la taxa, la rematada i altres detalls, és minsa, en canvi, pel que fa a informació sobre els adjudicataris, dels quals només indica el nom, i en casos comptats la procedència. Es tracta, doncs, d'una tasca difícil i àrdua que ens ha dut a emprar un tipus de fonts diferents i diverses que, com és lògic, en alguns casos han estat profitoses i en d'altres improductives. Hem recorregut especialment als arxius de l'Ajuntament, de la Diputació, del Capítol catedralici, i a la premsa periòdica i publicacions de l'època. Tot plegat ens ha permès d'esbossar, en el

millor dels casos, una biografia dels compradors, per poder determinar d'aquesta manera qui es va beneficiar de la desamortització.

Com era previsible, els compradors de béns nacionals no foren els petits pagesos ni els colons arrendataris. Ben al contrari, van intervenir en l'operació la gran burgesia urbana representada pels proveïdors de l'exèrcit —és el cas de Manuel Bas, de Guid Champion, etc.—, la mitjana burgesia —Ignasi Orellana, Martí Belda i d'altres— i una menor proporció de mitjans i petits propietaris rurals, més dels primers que dels últims —per exemple, Galvañón, Castells—. Només un colon, Manuel Aparici, comprà la terra que treballava (una fanecada, que són 841 m²). La noblesa valenciana hi fou representada pel comte de Ròtova i pels barons de Chovar i de Casanova. Des del punt de vista professional, la llista de compradors és integrada per comerciants, militars, eclesiàstics, metges, advocats i escriptors. Entre els primers podem esmentar Pere Tomàs i Peregrí Carruana; entre els nombrosos militars, Francesc Ferraz i Antoni del Valle; dels eclesiàstics es destaquen les figures de la talla del franciscà Joan Rico i del canonge Jaume Gil Orduña; entre els professionals liberals hi ha algun metge com Isidre Aliaga, i un petit nombre d'advocats i d'escriptors com era Pere Sainz de Baranda, alcalde de Madrid durant el Trienni, i Salvador Hernández. Dins aquestes professions hi ha una gran varietat de graduació, des d'aquells comerciants que es dedicaven al proveïment de l'exèrcit, fins als arrendadors de l'abast de València, passant pels fabricants i els mercaders de la seda. També entre els clergues tan aviat trobem beneficiats com canonges, vicari i tinent vicari general castrense, i fins i tot un catedràtic de la Universitat de València. I entre els militars passa el mateix, car trobem com a compradors capitans, coronels i fins i tot capitans generals.

Però el fenomen que crida més fortament l'atenció és la participació tan nombrosa del clero (un 10% dels compradors), i això malgrat l'excomunió que sobrevenia a tothom que intervingués en la compra de béns nacionals. Hi ha diversos factors que ens poden ajudar a comprendre aquest fet: els uns de tipus ideològic, favorables o desfavorables als fins proposats, els altres de vinculació al govern, i un tercer factor de necessitat peremptòria per assegurar-se la subsistència. És indubtable que el primer factor és el més important de tots, i que els altres el complementen: com a prova d'això direm que la majoria eren liberals convençuts i alguns encara defensors a ultrança del Patronat Universal dels reis espanyols i del dret de fundació, si bé no falten casos, com Ignasi Juan, contraris a aquests principis, i també els d'aquells clergues que, urgits per la necessitat de llur curta dotació i tenint vals reials els rèdits dels quals no cobraven, es van decidir per la compra, conscients o no del perill d'excomunió.

Si resulta interessant de determinar l'origen social i la professió dels compradors, també ho és de saber-ne la nacionalitat, ja que, contràriament al que hom hauria pogut esperar, la participació estrangera, per bé que numèricament reduïda, fou important, sobretot a les zones sud i centre del País Valencià, on intervingueren des de nord-americans i irlandesos fins a francesos i italians. L'ur instal·lació al país devia estar relacionada amb el comerç d'exportació de vins i de fruites seques i amb la importació de teixits i de manufactures amb ramificacions en algunes ciutats europees.

Més amunt hem dit que la classe social més beneficiada de la desamortització fou la gran burgesia urbana. Aquesta afirmació, que en general és vàlida, caldria matisar-la a la vista d'uns quadres estadístics que hem confegit. Perquè, si bé en algunes comarques aquella apreciació és exacta, en d'altres, en canvi, la participació dels petits i mitjans propietaris rurals és molt important (majoritària). En conseqüència, als quadres que ara examinarem hem combinat el factor residència o origen dels compradors amb llur nombre i amb la quantitat i la qualitat dels béns adquirits, combinació que en alguns casos dona uns resultats sorprenents.

QUADRE 3. — *Baix Segura*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió								Cases		Altres	
		Secà				Regadiu				Nom- bre	%	Nom- bre	%
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%				
Comarcans	4	6	96	58	0,1	21	73	81	17			1	25
Cartagena	2						84	7	0,6	1	14	3	75
Estrangers	4	3.386	89	32	97	72	19		56				
Altres	9	93	7	75	2	32	29		25	6	85		

A la comarca del Baix Segura, quatre compradors estrangers contenen ni més ni menys que el 97% del secà i el 56% del regadiu; en canvi, els comarcans només hi adquireixen el 0,1% del secà, el 17% del regadiu i el 25% d'immobles altres que les cases (percentatges de fet molt baixos en relació a les extensions enormes de terra que foren venudes). Fins i tot si sumàvem els percentatges dels terrateners i dels compradors d'altres indrets de l'Estat espanyol, només superarien els estrangers

en l'adquisició de cases i altres immobles, però no en les terres. De tota manera, cal tenir en compte que la proporció de terres comprades pels comarcans fóra més alta si hagués estat possible de calcular l'extensió d'una gran finca anomenada "Cap de la Sèquia".

QUADRE 4. — *Baix Vinalopó*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió									Cases
		Secà				Regadiu				Salines	
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%	ha	
Monòver	1	1	68	14	9	96	58	19	21	60	1
Comarcans	—										

L'únic comprador fou el franciscà exclaustat Joan Rico, que va tenir una participació activa en la política valenciana des de la guerra contra Napoleó, amb ocasió de la qual organitzà la defensa de la capital.

QUADRE 5. — *L'Alacantí*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió								Cases		Altres	
		Secà				Regadiu				Nom- bre	%	Nom- bre	%
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%				
Comarcans	3	14	95	24	17	3	97	53	23	3	21		
Estrangers	1	14	41	20	16	12	61	5	76	1	7	2	66
Altres	7	57	78	31	66					10	71	1	33

Per bé que a l'Alacantí el nombre de comarcans era inferior al del Baix Segura, els percentatges hi són, en canvi, força més alts: el 17% del secà, el 23 del regadiu i el 21 de les cases. Si hi afegim els percentatges dels altres compradors que possiblement pertanyen a la comarca, s'incrementaria notablement la proporció del secà, de les cases i dels altres immobles, i en conjunt quedarien molt per sota dels

estrangers, que van acaparar el 76 % del regadiu, el 16 del secà, el 7 de les cases i el 66 % dels altres immobles.

QUADRE 6. — *La Safor*

Origen dels compradors	Nombre	Extensió			Almàsseres
		Secà			
		ha	a	ca	
Comarcans	—				
València	2	78	12	29	1

A la comarca de la Safor també es dona un cas flagrant de la concentració de la propietat en mans dels germans Reig, de València.

A la Ribera Alta la participació comarcana fou més considerable: entre vuit compradors van obtenir el 6 % del secà, el 9 del regadiu, el 12 de les cases i el 55 dels altres immobles. En canvi, els de la capital s'interessaren ben poc pel secà (0,8%), mentre que acaparaven el 64% del regadiu, igualaven els comarcans en l'adquisició de cases i minvava considerablement llur participació en els altres béns immobles. I, finalment, tres compradors d'altres comarques, i no precisament de la capital perquè ja els hauríem inclòs a l'apartat anterior, es van fer amb el 93% del secà, el 26 del regadiu, el 75 de les cases i el 33 dels altres immobles. Així, doncs, gran part de la terra i de les finques urbanes venudes van passar a engrossir les hisendes dels terratinents absentistes, amb un gran perjudici per als colons i els petits propietaris.

La mateixa tònica de participació comarcana es manifestà a la Costera, on, si bé un comarcà comprà dues cases, totes les terres van anar a raure a mans dels de la capital.

Molt més crescuda en nombre i en proporció fou la intervenció dels veïns de l'Horta, encara que un sol estranger gairebé igualà els vint-i-set comarcans; aquell va acaparar el 40 % del regadiu i tres cases de camp, mentre que aquests absorbien el 59 % de la terra d'horta, el 94 de les cases d'habitatge, dos molins i sis altres immobles. Encara que sembli que la terra quedà repartida entre vint-i-set compradors, la realitat és que un de sol n'arribà a desamortitzar més del 40%.

Al Camp de Túria els colons i els petits propietaris de la comarca, més nombrosos que la resta dels compradors per bé que van quedar

QUADRE 7. — *La Ribera Alta*

Origen dels compradors	Nom-bre	Extensió								Cases		Altres	
		Secà				Regadiu				Nom-bre	%	Nom-bre	%
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%				
Comarcans . . .	8	25	84	2	6	7	51	97	9	1	12	5	55
València	8	3	68	91	0,8	52	79	74	64	1	12	1	11
Altres	3	392	69	29	93	21	61	27	26	6	75	3	33

QUADRE 8. — *La Costera*

Origen dels compradors	Nombre	Extensió						Cases
		Secà			Regadiu			
		ha	a	ca	ha	a	ca	
Comarcans	1						2	
València	2	1	24	66	8	17	69	

endarrerits en la compra de secà (el 28%), assoleixen el 64% del regadiu, davallen al 25% de les cases, acaparen l'únic molí i aconseguixen el 55% dels altres immobles. En canvi, els de la capital es van interessar més per la terra de secà, de la qual obtingueren el 55%, mentre que del regadiu només arriben al 35, i es destacaren per la compra del 75% de les cases i gairebé igualen els comarcans amb un 44% dels altres immobles. Si sumem als de la capital la proporció pertanyent als compradors d'altres comarques, veiem com en conjunt s'adjudicaren el 70% del secà. En aquesta comarca la participació dels petits i mitjans propietaris comarcans fou no solament més nombrosa que a les altres, sinó també, cosa més important, repartida entre un nombre més alt.

Ben diferentment passà als Serrans, on tot va ésser absorbit entre un de Requena i dos altres personatges. El primer s'adjudicà el 58% del secà i una casa; els altres dos, el 41% del secà, l'únic tros de terra d'horta i quatre immobles. És ben probable que els comarcans ni arribessin a saber que hom venia aquestes propietats.

A l'Alt Palància, juntament amb el Camp de Túria, fou on la intervenció dels comarcans assolí més intensitat per llur nombre i per la gran quantitat de béns adquirits. Els quinze compradors de la comarca desamortitzaren el 16% del secà, ni més ni menys que el 74% del regadiu, el 60 de la muntanya, el 64 de les cases d'habitatge, el 88 dels molins i el 25 dels altres immobles, mentre que els set de València van ocupar molt de secà, el 60%, i en canvi només el 12% del regadiu, el mateix percentatge de la muntanya, encara menys de les cases i el 35% dels altres immobles. Si a aquests percentatges afegim els dels compradors d'altres comarques, se'ns fa evident com entre tots acaparen completament el secà, no superen el 25% del regadiu, ni el 40% de la muntanya, ni la mateixa proporció de les cases, i només ultrapassen els de la ciutat en el percentatge d'altres immobles. És curiós de veure com coincideixen les zones d'alta participació comarcana amb la intervenció d'alguns eclesiàstics, regulars o seculars, que hi estaven establerts, factor psicològic que a parer nostre va ésser decisiu.

Per fi, a la Plana Baixa l'element comarcà fou gairebé inexistent: només n'hi va haver un, que comprà una extensa propietat de secà i el 2% del regadiu, alhora que un comprador de Castelló i quatre més d'altres comarques s'adjudicaven la resta del regadiu, una casa i tres immobles més.

* * *

En resum, la desamortització de 1820-1823 va ésser transcendental per moltes raons. En primer lloc, perquè significà la primera reforma

QUADRE 11. — *Els Serrans*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió								Cases		Altres	
		Secà				Regadiu				Nom- bre	%	Nom- bre	%
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%				
Comarcans . . .	—												
Requena . . .	1	49	44		58					1	100		
Altres . . .	2	35	14	78	41	8	31	100				4	100

QUADRE 12. — *Alt Palància*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió												Cases		Molins		Altres		
		Secà				Regadiu				Muntanya				Nom- bre	%	Nom- bre	%	Nom- bre	%	
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%	ha	a	ca	%							
Comarcans . . .	15	145	27	47	16	53	53	90	74	385	41	78		60	11	64	3,5	88	10	25
València . . .	7	547	20	16	60	8	95	89	12	78	78	72		12	1	5			14	35
Altres . . .	10	209	40	79	23	9	77	39	13	170	51	58		26	5	29	0,5	12	15	38

QUADRE 13. — *La Plana Baixa*

Origen dels compradors	Nom- bre	Extensió								CASCS	Altres
		Secà				Regadiu					
		ha	a	ca	%	ha	a	ca	%		
Comarcans . . .	1	21	94	8	100	1	15	24	2		
Castelló	1						65	31	1		
Altres	4					43	12	13	95	1	1

a fons del clero regular i l'expropiació d'una part considerable de llurs béns que en alguns casos representa més del 50% del total. La classe social més beneficiada a conseqüència d'aquestes vendes fou, inqüestionablement, la burgesia urbana, en detriment dels petits i mitjans propietaris rurals i sobretot dels arrendataris que treballaven la terra. D'altra banda, aquesta operació serviria de punt de referència i d'assaig general per a la desamortització que hom portaria a terme l'any 1836, coneguda pel nom de Mendizábal.